

зуватись традиційні відправи, трапези, забави і магичні акти, котрі церковні люди потім старалися всяко християнізувати, і вони дійсно набрали багато християнського чи християнізованого елемента.

Але сі прояви «двоєвір'я» ми лишимо на пізніше і тепер спинимось головно на тім, що може характеризувати наші передхристиянські практики зустрічі нового сонячного року, що скупились коло «Коляди», календ. Так називалось різдвяне свято, і особливо вечір перед різдвом на Балканах (новогрецьке *колянта*, болг. *коленде* або *коледа*, наше *коляда*). Се ім'я вигнало стару тубильчу назву «Корочюна», що досі начебто заховалась в Зах. Україні¹, у волохів і болгарів, а для XII в. засвідчена новгородським літописом, що се була назва загальна. (Назва, одначе, не зовсім ясна щодо свого значення: одні розуміють се як найкоротший день, інші — такий, що вже поступив, «покрачував»; в обох випадках ся назва властиво належить попередньому, введівсько-варвариному, циклові і перенеслася на коляду разом з різними святочними церемоніями).

Не вважаючи на всі спустошення в обрядовості сього свята, вчинені християнським духовенством і календарем, з фрагментів, ними полишених, вирисовується все-таки досить ясно величавий образ старого свята і старої релігії, яка лишила в нім найбільш повне відбиття. В нім багато спільного з Воведенням — круг ідей аналогічний, тільки те виглядає як слаба відбитка «Коляди», що забрала на себе все багатство словесного і дійового церемоніалу, зв'язаного з новоріччям. Річ характеристична, що, не вважаючи на все багатство християнських обрядів і імен, які вплелися в різдвяний словесний репертуар, дійова сторона свята дуже мало захоплена християнською ідеологією і явно спирається на системні молитви і магичних дій передхристиянських. Християнські церемонії відіграють зовсім другорядну роль поруч відправ, які справляє голова родини, господар і почасті господиня.

Основну, провідну ідею їх я схарактеризував уже вище: словом і ділом, словесним твором і магичними актами, всею

¹ Звістку про те, що в «Карпатській Русі» Крачуном зветься різдвяний хліб і різдвяний сніп (дідух), подав без ближчої вказівки Терещенко (Быть рус. народа, VII, с. 20). Вона досі зістається не потвердженою новішими записами (замітки до неї у Потєбні — Объясн., II, с. 166, спеціальна праця пок. А. Петрушевича). Найбільш розвинувся сей образ «старого Кречуна», Різдва, що гостить у себе Бога, у румунів: «Коли гонили жиди-каїни за мною [Христом], з дому до дому, від столу до столу, догнали мене на горі в Єрусалимі, на канун [Різдва], в домі Кречуна» і т. под. (Веселовскій, Коляды, як нижче).

обстановою інсценіювати образ багатства, щастя, миру і спокою в своїм домі і своїм дворі в сей святочний мент і заворожити, таким чином, се багатство і щастя на цілий будучий рік в сю таємну хвилю. «Тайною», «божою, святою вечерою» дійсно зветься навечір'я Різдва — у нас подекуди і досі¹.

Сьому головному і загальному завданню товаришать різні дрібніші, спеціальніші магичні акти і закляття. Вся система святочних відправ опирається, цілком виразно, на комплексі ідей магичного характеру.

Відкривається святочна дія церемонією добування нового огню, рано на святвечір. Сим оновленим, чистим, новорічним огнем розпалюється огонь у печі і на припічку, для котрого місцяма припасалось протягом попередніх дванадцяти днів дванадцять полін² — для дванадцяти страв, що мають бути зготовані на святочну вечерю, аби представити різносторонню достатність хазяйства.

Сі дванадцять, чи навіть більше (властиво, 14), страв ось у яким порядку йдуть на Гуцульщині: боби, риби, варені пироги, голубці, сливи, пшенична кутя з медом («дзьобавка»), бараболі з товченим часником, узвар, горох з олією і часником, ячмінна каша з олією або медом («логаза»), сливки з фасолею, пироги з маком, «росівниця» — капуста з крупами, каша пшонна, варена кукурудза («кокот»). Де в'ять ритуальних страв з Самбірщини вчисляють в таким порядку: капуста, бараболі з олією, пироги з бараболі, киселиця, біб або горох, ячмінна або вівсяна каша (кутя) з маковим молоком, груші, голубці з вівсяними або пшеничними крупами, пшенична кутя з маком, гриби з олією; але додається, що декотрі пильнують мати 12 страв і старають оселедця, коли не можна мати риби. В гуцульським ритуалі є також вагання між 9 і 12 стравами.

¹ Гуцульщина, IV, с. 12 і дд. Пор. колядку:

Ой д сему дому, ой д веселому, Святая! («переспів»)	Вечерю вносить, милого просить; Принесла вона бутельку вина,
Ой у сім домі золотий столик, На тім столику стоїть отавка,	Коло милого та й собі сіла.
На тій отавці золота скатирця, На тій скатирці тайна вечеря.	Божая Мати того узріла, Тото узріла та й похвалила,
Газдиня файна вечерю вносить,	Тайну вечерю благословила. (Гн., 59).

Викидаю зайві склади, які розтягають початковий розмір 5+5, а в однім віршу (9) поправляю явно переставлені слова-півстихи.

² Про уживання спеціального стовбура для святочного дня, що грає таку визначну роллю в різдвянім ритуалі різних народів (сербський бадняк, французьке *souche de Noël* й ін.), а не пригадую звістки у нас. А варто б ще пошукати за сею практикою!

Очевидне в кожному разі бажання, щоб головніші рослини поля і города були представлені. Деякі страви мають сильно архаїчний характер.

Всяка робота, окрім готування святочної вечері, в сей день недопустима. Все мусить бути приведене до ладу наперед. Все мусить бути на своїм місці, живий і мертвий інвентар має стрінуги урочисту хвилю кожне на своїм пості. Ніщо не повинно ночувати, «світити» сеї ночі поза домом, в чужих руках, позичене абощо. Навіть на своїм подвір'ї ніщо не повинно десь сторчати на кілках, висіти на грядках. Всі члени родини теж мусять бути в зборі: «Боже сохрани де ночувать в людях — цілий год буде блукать». Боронь Боже також сваритись, навпаки, добре помиритись з ворогами, щоб в новім році було мирно. А зрештою між магичними актами сього таємничого дня є спеціальні дії на ворогів: позатикати клочем або отавою дірки в лавицях, примовляючи: «не дірки затикаю, але роти моїм ворогам, аби їх напасті не ловили мене через цілий сей рік»; або зав'язати на мотузку гудзи з подібною ж примівкою й підложити під час вечері під себе, приказуючи: «аби всі роти так мовчали, як ті гудзи під моєю ср-ою».

Свята, «багата» вечеря («багата кутя»), виготовлена на новім огні з різнородних плодів землі і господарства з захованням відповідних порядків, «закону» («законна трапеза»), стає невичепаним джерелом магичної сили, як позитивної: на утворення нового багатства в новім році, так і негативної: на відвернення всякої супротивної сили. Весь вечір і ніч, коли та трапеза поспіває, наповнені всякого роду магичними актами, які виконує головно господар, а також й інші члени сім'ї і дому. Найбільш докладний перегляд їх маємо з Гуцульщини, але в головнім їм відповідають подібні практики і з інших сторін. Так що хоч бажана була б перевірка, чи нема тут якихось новіших запозичень від сусідів-волохів (старі спільності українсько-балканські більш-менш спільні всьому українському обрядові), то, з другої сторони, можемо поки що користуватися тутешніми відомостями і взагалі даними з галицького підгір'я для загальної ілюстрації новорічної, колядної чи різдвяної обрядовості, маючи на увазі ті аналогії з інших наших сторін.

Під вечір господар приносить до хати сіно, солому, снопи — різного збіжжя чи якогось одного, ритуального, як де ведеться. Сей сніп (чи снопи) — «дід» або «дідух» (інакше «коляда», «колядник», «корочун») — ставиться на покуті, підстеливши сіна. Дуже правдоподібно, що се той же «дід», обжиночний сніп, внесений з процесією до дому при

закінченні останнього жнива¹: своїм зерном, що буде з нього вимолочене по скінченні новорічного (різдвяного) свята, він засіє поле наново і відродить урожай; але сей зв'язок в записах, здається, не сконстатований.

Сіно або солома (теж звані дідухом) стелиться під столом і на столі. На чотири роги стола кладеться часник — охоронне зілля від злої сили. Під стіл кладеться різне залізо, на котре добре ступити ногами, щоб були тверді, як залізо (церемонія, яка практикується в різних місцях, в різних формах, в різні моменти свята). Сніп обв'язується перевеслом або залізним ланцюхом. На сніп кладеться також хомут, ярмо, плуг або якісь його часті — як де; потім все застеляється обрусом. На сіно чи солому, положену на покуті, виставляється потім хліб, кутя, як де практикується. На стіл викладаються спечені хліби і калачі, також укладені відповідно до звичаю («настільник»). Місцями прийнято, що викладає хліби чи кутю дитина, хлопець, «невинна душа».

При тім практикуються різні магичні акти. Найбільш розповсюднене «квоктання». Квокче або господиня, варячи кутю, або се роблять потім діти, вся сім'я — аби кури неслись. Господар, застеляючи сіно або солому, «ричить, як корова, блее, як вівця, й ірже, як кінь» — аби худоба велася. Подекуди в тій хвилі, як він вносить до хати снопи чи солому, відбувається діалог між ним і домашніми: «Помагай, Біг! Дай, Боже, здоровля» — «Дай, Боже, здоровля» — «Що несеш?» — «Несу золото», — або щось в тім роді.

З кожної зготованої на вечерю страви господар надбирає потрохи в корито, домішує муки або чого іншого доброго, солить і виносить до худоби і дає їй покушати святої вечері. Благословить її хлібом, доторкуючись тричі до голови, або маже хрестик медом між очима, як де ведеться. Відвідує також пчіл, коли має пасіку, і дає їм сити. Худоба дістає кращу і більшу пашу, ніж звичайно, бо в сю ніч вона бесідує з Богом, що питає її, чи добре їй у хазяїна. «Як дасть господар їсти, то худоба говорить, а якби не дав, то плаче».

Щоб охоронити двір від злих сил, господар сам чи з родиною, з новоспеченим хлібом, медом і маком, водою, як де ведеться, обходить усе обійстя, стайні, комори і обкурює їх. Часом обходять весь ґрунт (поле). Обсипають стайні диким маком, аби відьми його визбирували, а не приступали до худоби. Є звичай на кінець обходу зарубувати поріг стайні, щоб звір (і взагалі все вороже) не могло приступити.

¹ Потебня, Об'яснення, II, с. 167—8.

Характеристична подробиця, що при сім обході — і взагалі в деяких новорічних обходах — жінка вбирає чоловікову шапку; се дає їй право, чи безпечність, ходити потім цілий рік простоволосою¹.

Потім відбувається закликання злих сил. Ось як описується воно в найповнішій формі. Господиня набирає в полумиску потрохи з дев'яти приготованих страв, на верх кладе калач, кубочок з медом і кубочок з водою, горіхів і яблук. Господар бере сю миску в одну руку, сокиру в другу і виходить на подвір'я, тим часом як уся сім'я сидить у хаті, при замкнених дверях, але подекуди виймається при тім вікно. Господар на дворі з тою вечерею викручується за сонцем і кличе по три рази звірів, далі бурю, далі мороз. Кличеться або просто, напр.:

«Морозе, морозе, ходи до нас кутю їсти! Коли не йдеш, то не йди й на жито, пшеницю і всяку пашницю!»

«Буре, буре, будь ласкава і виходь до нас на святу вечерю! Коли тепер не ласкава прийти на святу вечерю, на дари божі, на ситі страви, на палені горівки, на велике добро, як ми тебе просимо, то не приходь до нас в літі, як ми тебе не потребуємо!»

«Вовче, вовче, ходи до нас до оброку,

А не прийдеш до оброку,

Аби сь не йшов д моїй худобі, або д челядину до року!»²

Або до того прилучаються формули закляття пізнішого характеру:

На святвечір родивемся, на святвечір хрестивемся, і т. д. Як ви — градівники, чорнокнижники — не явилися на сю тайну вечерю, як не маєте моци явитися на Різдво і на Великдень, так аби сьте не мали моци ані волі мені щось злого зробити в хитарі моїм!

Друга магічна форма замовляння такого характеру:

Як не вижу тепер тучі, грому на моїм обійстю, так абих її через цілий рік не видів.

Як не вижу [при] тайній вечері, так абих не видів через цілий рік звірів межі маржиною [худобою].

Замикаю роти, пащеки залізними обручами, залізними ключами, аби звір не їв моєї худоби.

¹ Матеріали етн., XV, с. 17, 26.

² Паралелі східноукраїнські:

Морозе, морозе, йди до нас куті їсти!

А не йдеш — так не приходь,

І не морозь жита та пшениці,

Проса та гречки,

Ягнят та телят,

Гусят та циплят,

А тільки йди на жіноцьку цибулю! (Сб., т. 17, с. 71,
Голодна кутя).

По тім замовлянні треба обернутися в противний бік (против сонця), вернутися до хати, не оглядаючись, щільно замкнутись, і потім до скінчення вечері не може ніхто виходити з хати.

Церемонія приступлення до вечері описується так: Господиня накладає до миски всякої страви і кладе «перший хліб» (перший, який з печі того дня виїняла), приліплює до миски засвічену свічку, кладе миску на полотно і так подає господареві. Той обходить трічи за сонцем хату з тою мискою, потім ставить миску і молиться до Бога, і з ним усі домашні, «аби його ухвалити і упросити»:

Аби і тих душ до вечері припустив, що ми їх не знаємо.
Що за них ніхто не знає, що вони випадками пропадають,
що вони бутинами [деревом в лісі] побиті, пострачувані, водою
потоплені,
За котрих ніхто не знає,
Лягаючи і встаючи і дорогов ідучи ніхто не згадає.
А вони, бідні душі, гірко в пеклі пробувають
І цього святого вечера чекають,
Що від нас у цей вечер молитви великі йдуть,
Що такі ся душі (живі) найдуть,
Що тоті душі (померші) спомянуть.
Щире Бога просимо,
Поклони б'ємо,
Усі душі споминаємо,
І тоті, що їх не знаємо!
Господи, заборони християнську худібку і мою від звіря,
І від поганої віри,
На росах, на водах,
На кождих переходах!
Дякувати Богу святому, що поміг дочекати у мирності, в радості
і веселості сих божих святок!
Та поможи, Боже, їх у радості відправити,
І від сих за рік других діждати¹.

По сій молитві господар бере ту миску з столу і промовляє до кого-небудь із хатніх:

Ми всі з усього щирого серця і з божої волі кличемо і божі і грішні душі на вечерю і даємо їм, аби вони на тім світі вечеряли, як ми тут. Я даю за тоті померші душі, що на світі погибли, порятунку не мають. Най Бог прийме перед їх душі. Я їх стільки запрошаю і закликаю на цю божу тайну вечерю, кільки у цім полотні є дірочок. По стільки аби їх було на одній дірочці.

З сими словами передає йому миску, а той ставить на стіл, і тоді всі засідають до вечері, котра збирає, таким чином, наоколо себе не тільки всю живу родину, челядь і бідних сусідів, котрі, не можучи самі справити собі святу ве-

¹ Гуцульщина, IV, с. 13—5; молитва записана без ритму, подекуди я його відреставрував, подекуди так лишив.

черю, засідають при сусідській, — а так само весь померший рід і ті бідні неприкаянні душі, які не мають своєї рідної вечері. Не вважаючи на деякі пізніші, християнські додатки в молитві, ми маємо тут очевидні останки дуже старої, передхристиянської відправи помершим. Свято померших прилучається до великого свята нового року, і далі живі пам'ятають про присутніх померших, котрі трапезують разом з ними і беруть участь у їх забавах. Для них ставиться кутя і сита на вікно, розкидається біб по кутах і лишаються на столі немиті миски і ложки, щоб душі могли їх лизати для поживи. Сідаючи, продувають наперед місця, аби не «привалити» собою котроїсь помершої душі, котрі збираються в великій числі.

Засівши до вечері, господар набирає в ложку пшеничної куті і трічі кидає її до стелі. У гуцулів за першим разом він кличе трічі «прра!» і приказує:

Аби так ягнята штрикали [скакали] та блєли, як скаче пшениця з землі до стелини.

Кидаючи другим разом, кличе «шкне!» і приказує:

Аби телята так рикали та підштрикували, як підштрикує д горі пшениця, та аби так хутко росли, як хутко йде пшениця до стелини.

Третім разом приказує:

Як ця пшениця летить д горі і там держиться купи, так аби бджоли трималися купи, та й аби так вертали до пасіки, як ся вироят, і аби сідали на землю, як пшениця паде до землі.

По інших сторонах здебільшого держиться се тільки як ворожіння на пчіл: як пшениця пристане до стелі, то будуть рої добрі. Але, очевидно, що се форма ослаблена¹.

Починаючи їсти і пити, примовляє чоловік до жінки, до дітей і челяді, але поза тим трапеза проходить в мовчанні, і з-за стола не годиться вставати. Різні подробиці під час вечері мають своє віще значення — напр., вигляд тіні присутніх і т. д. Практикуються також різні ворожіння про віддання, урожай. Коли є пасіка, по вечері сідають на землі, щоб пчоли тихо сиділи; коли є тільна корова, господи-ня прилягає до землі, щоб корова легко розродилась.

По вечері розноситься страва до близьких рідних, кумів, до бабків-повитухи — вона вважається своєю рідною для

¹ Пор. жертву за корову, описану Халанським з курського пограниччя, у Потебні, II, с. 159; Старша в домі жінка підносить горщик з кашею і, махаючи ним, примовляє: «щоб коровки бігали, помукували, а телята щоб побрикували» — і кидає трохи каші на сіно для корови.

тих, кбго приймала. До родової трапези, що засідала за вечерею (живих і померших) прилучаються, таким чином, і ті родичі, що були неprisутні.

На Різдво рано «полазник»: вводять до хати котресь з худоби на щастя.

Вечером першого чи другого дня, як ведеться, починають свій обхід колядники. Він тягнеться місцями аж до Водохрищ. Обряд досить складний, досі відповідно не аналізований. Не можучи переводити тут ширшого аналізу, я намічу коротко головне.

В основі обряду бачу поздоровлення і величання старого свійського, передрозселенського походження, аналогічні з великодніми, обжинковими й ін., котрі побачимо нижче. Сюди, мабуть, належать обходи з плугом і посівання зерном на новий рік; перший з сих обрядів дуже ослаб і звісний тільки в незначних згадках при новорічних церемоніях¹, але московські заборони XVII в. вичисляють «кликання плугові» між обрядами найбільш замітними².

До сього прилучились запозичення з балкансько-романських сатурналій і новорічних свят: обходи маскованих, танці, співи і поздоровлення. На сі запозичення і стичності вказує передусім назва провідника колядників, або «счинальника», як його зовуть інакше³. Ся назва у нас *береза*, румунське *бреза* — замаскований, перебраний, по-болгарськи *брезая* — маска⁴. Румунський «брезая» дійсно має голову кози, вовка, птаха. Наш *береза* не маскується, але в компанії колядників буває часом «коза» — в виверненім навзгак кожусі, котра танцює під музику, або «кінь» — поштурковисько, що має потішати публіку своєю незручністю. Під новий рік, крім кози (яка подекуди виступає теж тільки на «щедрий вечір»), ходять перебрані за діда, бабу, жида і т. д. Сі перебрані комічні фігури стоять, правдоподібно, в зв'язку з традицією римських новорічних забав, коли також ходили з дому до дому перебрані, масковані шту-

¹ У Чуб., 437, дуже глухо: «Орють землю [хто?] і ніби приготвляють до засіву, піснями і рухами представляючи оранку». У Гол., III, II, 144, на Маланку «тягають плуг по хатах» (Коломийськ. пов.). Потебня з сього звичаю ходити на новий рік з «ралом», «ральцем» виводив вираз «на ралець» (з поклоном і приносом), — підставою служила йому вказівка Новосельського (Lud Ukrainski I 54): *Chodzenie z ralcem (radelkiem) przy powinszowaniach wiosennych*; на жаль, не вказано, що дійсно чули чи бачили з сього звичаю.

² «Коледы бѣ и овсеня и плуги не кликали» — заборона 1628 р., повторена потім не раз ще.

³ Мат. етн., XV, с. 23.

⁴ Веселовскій, Румынскія, словянскія й греческія коляды. Сборникъ акад., т. 32, с. 119 и дд. Без опозиції прийняв сей вивід і Потебня.

карі і скоморохи. Але разом коза являється і свого рода «полазником», який приносить врожай і багатство:

Го-го-го, коза, го-го-го, сіра, Ой розходися, розвеселися При своєму двору, при господару! Де коза ходить, там жито родить, Де не буває, там вилягає. Де коза тут-туп, там жита сім куп, Де коза рогом, там жито стогом, Де коза хвостом, там жито кустом!	Не ходи коза у сее сельце (N), А в N всі люди стрільці, Встрелили козу в правеє ухо, Крізь полотенец да в шире серце. Пуць, коза впала, не жива стала! А міхоноша — бери дудочку, Дуй козі в жилу — будь, коза, жива.

(Представлення козячої смерті — в різних варіантах, в кінці — побажання):

Устав наш козел, пішов наш Да на ноженьках, да на рожень- Да микаючи, да рикаючи, Короля в полі да шукаючи.	Господина (!) в домі да питаючи, Щоб сьому [дому] коровки були Неврочливі — молочливі. Оवेश-самосій, ячмінь-колосій, і т. д. (Чуб., III, с. 266).

Се питання для розслідування, наскільки в сім значенні кози належить шукати останків старої свійської традиції і що треба покласти на пізніші запозичення.

На старі бо балканські бсади налягають пізніші впливи різних професіональних організацій «веселих людей», «скоморохів» всякого походження. Слово «скоморох», що приходить уже в церковних інвективах X—XI вв. (в болгар. Златоструї і в нашому старому літопису), досі зістається, на жаль, щодо свого походження неясним, так що його не можна взяти за підставу роз'яснення походження сих професіоналів, які грали, співали, показували вчених звірів (собак і медведів), мімічні і маріонеткові представлення (кукли) ¹.

Інший вираз — «шпільман», що приходить уже в одній полудневослов'янській кормчій XIII в. і, по гадці філологів, міг перейти на слов'янський ґрунт в X—XI вв., вказує

¹ Матеріал про них зібраний у Веселовського, Коляды, розд. II: Святочныя маски и скоморохи, також Фаминцына, Скоморохи на Руси, 1889. Найдавніша згадка в Златоструї: «Сотона челоуьки врази створяють, всякими льстьми прѣвабляя ны от Бога: трубами й скомрахи й инъми играми». В літопису під р. 1068: «Но сими дьяволь льстить и другыми нравы, всяческими льстьми прѣвабляя ны от Бога: трубами и скоморохи (вар. скомрахи), гусльми и русальи». Срезневский (Матеріялы для словаря) уважав се слово ідентичним з франц. scaramouche і виводив від готського skarn — сміх, scarmach — сміхотворець, так що се було б тільки старшим дублетом до «шпільмана», запозиченим від німців-сусідів ще в часах перед розселенням або в часах розселення.

ясно на західні течії, може, хронологічно пізніші від візантійських і східних, але теж, безсумнівно, дуже старі (скоморохів одна суздальська компіляція теж описує як людей убраних на західний, німецький спосіб).

В організації колядницьких «таборів», описаній останніми літами з кількох гуцульських околиць¹, на мій погляд, ясно відбилися впливи професійних організацій, «веселих людей», що великими ватагами обходили міста і села і навіть силоміць внажувались до селянських хат, жадаючи по частунку за свої представлення — як се бачимо з московських розпоряджень². Завданням колядників також — «звеселити дім»³, як і тих старих професіоналів, і при тім ся «веселість», як побачимо, має, як і у скоморохів, характер глумливий і навіть масний. Вправляються вони в се мистецтво довгою практикою — основу колядницької «табори» становлять колядники, які з року на рік по кільканадцять літ ходять з колядою, і при них вправляються поволі навички. Так само довгою практикою виробляються досвідчені берези і скрипники. Цілу пилипівку вони справляють репетиції свого репертуару, приблизно на Миколая намічаються «табори» і берези до них і остаточно формуються дружини, які числять найчастіше коло 12 людей або й більше. Крім берези, в ватазі йде «виборець» (скарбник), скрипник, «трембітанник» з трембітою і «кінь» (міхонша). Старші газди за порозумінням з попом звичайно уставляють остаточну програму — оскільки, розуміється, організація зістається під церковним протекторатом.

В таких разі колядницька кампанія відкривається обходом наоколо церкви з колядою і першим колядницьким походом до попа, в котрім беруть участь тільки вибрані колядники і плясаки. Плясаки йдуть церемоніальним плясом попереду колядників: парами по два, маючи на плечах бардки (сокрки) з підв'язаними дзвінками і легенько ними

¹ Особливо згадана записка П. Шекерика в XXXV т. Етн. зб. Пор. нижче, як описуються великодні волочобні дружини у білорусів.

² В Стоглаві: «да по дальнымъ странамъ ходять скомрахи, совокупаєсь ватагами многими до шестидесяти и до семидесяти и до ста человекъ и по деревнямъ у крестьянъ сильно едятъ и пьютъ и съ клѣтей животы грабятъ, а по дорогамъ разбиваютъ». В уставних грамотах починаючи з 1470-х рр. селянам дозволяється безкарно виганяти з своїх сіл скоморохів, коли «учнуть у нихъ скоморохи игратъ силою» (силоміць).

³ Добриня, перебравшись за скомороха, обіцяє «еще повеселѣе игратъ», «звеселитъ свое сердечко богатирское» і «за игру веселую» дістає честь від князя Володимира (Гильфердингъ, Онеж. был., 136). Колядники «веселять дім» і «веселять себе» («Чи повелите колядувати, дім звеселити, діти збудити», — питають вони, і дістають відповідь: «Весельтесь, весельте» — Голов., IV, 1, 141).